

**МАГИСТРАЛ КАНАЛЛАР ЭКСПЛУАТАЦИЯСИДА СУВ
МУХОФАЗАСИ ТАДБИРЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ**

Шониёзов Шахзод Абдусамат ўғли – ИСМИТИ таянч докторанти

shoniyozovsh1995@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0001-1741-1119>

Ходиев Сулаймон Мухитдинович- мустақил тадқиқотчи

sulaymonxodiyev7777@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0002-1080-1939>

Тожиев Абдиқоххор Рамозанович- мустақил тадқиқотчи

tojiyevabdiqahhor@gmail.com

Х.О.Ўлдошев – ИСМИТИ таянч докторанти

Аннотация. Мақолада Даргом магистрал каналидан фойдаланиш жараёнида сув муҳофазаси тадбирларини ташкил этиш масалалари ёритилган. Сув муҳофазаси зонаси ва қирғоқбўйи муҳофаза минтақасига қўйиладиган талаблар, хўжалик фаолиятига белгиланган чекловлар, сувнинг ифлосланиши, канал ўзанида лойқа тўпланиши ҳамда қирғоқларнинг емирилишининг олдини олиш чоралари кўриб чиқилган.

Калим сўзлар: Даргом магистрал канали, магистрал канал, сув муҳофазаси зонаси, қирғоқбўйи муҳофаза минтақаси, сув ресурсларини муҳофаза қилиш, канал эксплуатацияси, сув сифати, ифлосланиш, лойқаланиш, қирғоқ емирилиши.

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы организации водоохраных мероприятий при эксплуатации Даргомского магистрального канала. Освещены требования к водоохранной зоне и прибрежной водоохранной полосе, ограничения хозяйственной деятельности, а также мероприятия по предотвращению загрязнения воды, заиления русла и разрушения берегов канала.

Ключевые слова: Даргомский канал, магистральный канал, водоохранная зона, прибрежная водоохранная полоса, охрана водных ресурсов, эксплуатация канала, качество воды, загрязнение, заиление, эрозия берегов.

Магистрал каналлардан фойдаланиш ишончилигини таъминлашда бошқа тадбирлар қаторида атроф-муҳит, шу жумладан, сув муҳофазаси тадбирлари ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Каналнинг эксплуатацияси даврида дарёдаги сувнинг сифатини ўзгариши (сув агрессивлиги, сувда турли нарсаларни сузиб келиши, лойқанинг тўпланиши ва бошқа) натижасида канал гидротехник иншоотларида маълум ўзгаришлар юзага келиб ишончилик даражасини пасайишига олиб келиши мумкин.

Шунинг учун канал ва унинг ён-атрофида ўзига хос назорат қилувчи ва чекловчи сув муҳофазаси тадбирлари белгиланади. Ушбу тадбирлар орасида каналнинг сув муҳофазаси қирғоқбўйи минтақасини ташкил этиш алоҳида аҳамиятга эга саналади.

Сув объектларида сув муҳофазаси зонасини белгилаш ва уларда олиб бориладиги хўжалик фаолиятлари, чекловлар Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 11 декабрдаги 981-сон қарорига асосан амалга оширилади.

Дарғом каналининг сув муҳофазаси зонаси ва муҳофаза зонаси ҳудудида юритиладиган хўжалик фаолияти фақатгина амалдаги талаблар доирасида, юқори поғонадаги сув хўжалиги ташкилотлари, шу жумладан, Зарафшон магистрал тизими бошқармаси рухсати ҳамда Самарқанд вилояти табиатни муҳофаза қилиш ва соғлиқни сақлаш бошқармалари билан келишилган ҳолда олиб борилади.

Сув муҳофазаси зонасида ҳудуд санитария ҳолатини талаб даражасида сақлаш, канал сувининг ифлосланиши ҳамда ўзанини тупроқ эрозияси қолдиқлари билан тўлишини олдини олиш мақсадида махсус тартиб ўрнатилади. Мазкур ҳудуддаги хўжалик фаолияти фақатгина ушбу тартиб

асосида йўлга қўйилади.

Сув муҳофазаси зонаси барча каналларда бўлгани каби Дарғом канали учун ҳам тайинланади. Сув муҳофазаси зонасига каналда сув кўпайган даврда сув босадиган барча ҳудудлар, қирғоқларнинг тепалари ва қияликлари киритилади. Сув муҳофазаси зонаси кенглиги канал ўзани ёнидаги ерларнинг геоморфологик ва гидрогеологик ҳолатлари ҳамда канал сувининг сарфи асосида белгиланади.

Дарғом канали сув сарфи 180-200 м³/с гача бўлганлиги учун канал ўзани бўйлаб кенглиги 300 м гача бўлган сув муҳофаза зонаси тайинланади.

Сув муҳофазаси зонаси ичида яқинда жойлашган ерлар ва улар нишаблиги асосида қирғоқбўйи сув муҳофазаси минтақаси ажратилади. Дарғом канали жойлашган ҳудудда канал қирғоқлари дарахтлар билан қопланганлиги туфайли қирғоқбўйи минтақасининг кенглиги 50 м гача кенгликда белгиланади. Канал ҳудудида қирғоқбўйи сув муҳофазаси минтақасини ажратиш сув хўжалиги, табиатни муҳофаза қилиш, санитар назорат ва архитектура органлари билан келишилган ҳолда амалга оширилади.

Агар қирғоқ бўйи минтақасининг белгиланган чегараси канал учун ажратилган ҳудуднинг чегарасига нисбатан қирғоққа яқинроқ жойлашган бўлса, қирғоқ бўйи минтақаси канал учун ажратилган ҳудуднинг чегараси бўйича белгиланади, агар қирғоқ бўйи минтақасининг чегараси канал ҳудудидан ташқарига тўғри келса, қирғоқ бўйи минтақасининг чегараси канал ҳудуди чегарасидан ташқарига чиқиши мумкин.

Дарғом каналининг ҳудуди ва сув муҳофазаси зонасида ҳар қандай хўжалик фаолиятини йўлга қўйиш фақатгина Зарафшон магистрал тизими бошқармасининг амалдаги қонун-қоидалар асосидаги рухсати билан амалга оширилади, бундай рухсатномаси бўлмаган ҳар қандай фаолият ноқонуний ҳисобланади.

Каналнинг сув муҳофазаси зонасида қуйидагилар таъқиқланади:

- ўсимлик зараркундалари ва касалликларига, бегона ўтларга қарши ишлатиладиган захарли дориларнинг ҳар қандай турларини қўллаш ва кўмиш;
- захарли дорилар, пестицидлар, гербицидлар ва минерал ўғитлар сақланадиган омборлар, аппаратларни захарли дорилар билан тўлдирадиган майдончалар қуриш;
- чиқит сувларни (канализация) тозалаш иншоотлари ва чиқит сувларни тўпловчи ҳовузларни жойлаштириш;
- ўлган ҳайвонлар ва паррандалар кўмиладиган, турли ахлатлар ва чиқиндилар, шу жумладан, кимёвий ва радиоактив моддалар ташланадиган жойларни юзага келтириш;
- ёнилғи-мойлаш материалларини қуйиш нуқталари автотранспорт, тракторлар ва бошқа техник воситаларни тўплаш, таъмирлаш, ювиш ва техник қаровдан ўтказиш жойларини ташкил қилиш;
- саноат корхоналари ва маиший- хўжалик объектларининг тозаланмаган чиқит сувларини ташлаш;
- чорва моллари ва подаларни боқиш, жунини ювиш, терисини ивитиш;
- дарахтлар ва буталарни (санитар кесишдан ташқари) кесиш.

Дарғом канали сув муҳофазаси зонасида сувнинг ҳолатига таъсир кўрсатувчи қурилиш, тубни чуқурлаштириш ва портлатиш ишларини олиб бориш, фойдали қазилмалар ва сув ўтларини қазиб олиш, кабеллар, трубопроводлар ва бошқа коммуникацияларни ётқизиш, бурғилаш, қишлоқ хўжалиги ва бошқа ишларни бажариш фақатгина Зарафшон магистрал тизими бошқармасининг рухсати билан туман ҳокимлиги, табиатни муҳофаза қилиш, фавқулодда ҳолатлар ва соғлиқни сақлаш (санитария назорати) давлат органлари билан келишилган ҳолда амалга оширилади.

Дарғом каналининг қирғоқ бўйи минтақаси доирасида канал сув муҳофазаси зонаси учун белгиланган чеклашларга қўшимча равишда

куйидагилар тақиқланади:

- ҳар қандай турдаги иншоотларни қуриш;
- ерларни ҳайдаш;
- ҳар қандай кимёвий воситаларни қўллаш;
- чорва молларини боқиш ва уларни сақлаш жойларини ташкил қилиш;
- махсус ажратилган жойлардан ташқарида палаткалар тикиш, автомобилларнинг тўхташ жойлари ва қайиқлар боғлаб қўйиладиган жойларни ташкил қилиш;
- ҳар қандай ахлат, ишлаб чиқариш ва маиший чиқиндиларни ташлаш;
- автотранспорт воситалари, кимёвий ашёлардан бўшаган идишлар, кимёвий ашёларни ташувчи ва сепувчи машиналар ускуналарини ювиш;
- аҳоли томонидан кир ювиш жойларини ташкил қилиш.

Дарғом каналини ишончли ишлашини таъминлаш учун куйидаги экологик қоидаларга амал қилинади:

- қирғоқбўйи муҳофаза минтақасида ҳар қандай хўжалик фаолиятига йўл қўймаслик;
- канал ҳудудида дарё суви сифатини ифлосланишини йўл қўйиладиган чегаралари доирасида бўлишига эришиш;
- сув юзасига турли бегона жисмлар ва ўсимлик қолдиқларини ташламаслик ва уларни бўлмаслигига эришиш.

Дарғом каналдан ўтувчи сув сифатини, лойқалигини иложи борида назорат қилиш лозим. Бунинг учун каналдан сув намуналари олиниб, лабораторияда кимёвий таҳлил қилинади. Таҳлил натижаларини ўзаро таққослаш асосида канал иншоотлари олдида йиғилган лойқа миқдори аниқланиб, уларни ювиб ташлаш бўйича зарур тадбирлар белгиланади.

Дарғом канали бўлимининг ўз лабораторияси бўлмаганлиги учун

мазкур кимёвий таҳлиллар сув хўжалиги тизим ташкилотларининг лабораториялари билан хўжалик шартномасини тузиш ва унга келишилган нархда ҳақ тўлаш асосида амалга оширилиши мумкин.

Дарё сувида оқиб келиб канал иншоотлари олдида йиғилган дарахтлар қолдиқлари ва бошқа жисмларни вақти - вақти билан сувдан олиб ташлаш орқали иншоотлар олди тозалаб турилади. Тозалаш ишларининг муддати ва ҳажми каналдаги сув юзасини доимий кузатиш натижалари асосида белгиланади. Бажарилган ишнинг ҳажми ва муддати каналдан фойдаланишда амалга ошириладиган тадбирларни қайд қилиш журнаliga ёзиб борилади.

Канал қирғоқлари ювилиши олдини олиш учун бузилаётган қирғоқларга қопламалар ётқизиш каби тадбирларни амалга ошириш тавсия қилинади. Қирғоқларнинг бузилишини олдини олиш мақсадида қирғоқбўйи минтақасида чорва молларини боқишга рухсат берилмайди. Қирғоқларни мустаҳкамлаш бўйича бажарилган ишларнинг ҳажм ва муддатлари гидроузелдан фойдаланишда амалга ошириладиган тадбирларни қайд қилиш журналларига ёзиб борилади.

Канал ҳудудида дарахт ва бутазорларни кўпайтириш ва уларни асраш, қирғоқларни бузилишига йўл қўймаслик ва қирғоқбўйи минтақасидан қум, шағал, лой олишга рухсат бермаслик каналнинг қирғоқбўйи муҳофаза минтақасини сақлашнинг асосларидан ҳисобланади.

Канал қирғоқбўйи муҳофаза минтақаси чегараларининг бузилиши каналга турли ифлосликларни ташланишига олиб келиши мумкин. Буни бартараф қилиш учун канал қирғоқбўйи муҳофаза минтақасининг мунтазам чегаралари аниқ белгиланиб, ҳудудда олиб бориладиган барча ишлар устидан доимий назорат ўрнатилади. Рухсат этилмаган ишлар амалга оширилган ҳолларда дарҳол уларни тўхтатиш чоралари кўрилади.

Дарғом канали ҳудудидан дам олиш, ҳордиқ чиқариш ва чўмилиш масканларини ташкил қилиш учун фойдаланилиши мумкин эмас.

Дарғом канали сувни асосан ирригация мақсадларида тақсимлаб ва етказиб беришга мўлжалланганлиги боис, магистрал канали ва унинг

иншоотларини ишлатиш тартиби балиқчилик ҳамда дам олиш ва чўмилиш масканлари учун қўйиладиган талабларни эътиборга олмаган ҳолда белгиланади ва бошқарилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 11 декабрдаги 981-сон қарори.
2. Ўзбекистон Республикасида сув ресурсларини муҳофаза қилиш ва улардан оқилона фойдаланишга оид меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар.
3. Сув объектларида сув муҳофазаси зоналари ва қирғоқбўйи муҳофаза минтақаларини белгилаш бўйича меъёрий талаблар.
4. Магистрал каналларни эксплуатация қилиш бўйича эксплуатацион йўриқномалар.
5. Магистрал каналларда сув муҳофазаси тадбирларини ташкил этиш бўйича меъёрий-услубий материаллар.
6. Гидротехника иншоотларини хавфсиз эксплуатация қилиш бўйича меъёрий талаблар.
7. Сув хўжалиги объектларида сув сифати ва сувнинг лойқалигини назорат қилиш бўйича услубий материаллар.
8. Канал ўзанида лойқа ва чўкиндилар тўпланишини аниқлаш ҳамда уларни тозалаш бўйича эксплуатацион материаллар.
9. Канал қирғоқларини емирилишдан ҳимоя қилиш ва мустаҳкамлаш бўйича техник тавсиялар.
10. Сув объектларини ифлосланишдан муҳофаза қилиш бўйича санитария ва экологик талаблар.
11. Сув муҳофазаси зоналарида хўжалик фаолиятини юритишга қўйиладиган чекловлар бўйича меъёрий материаллар.
12. Дарғом магистрал каналининг эксплуатацияси бўйича техник ҳужжатлар.
13. Дарғом магистрал каналида сув сифати ва лойқалик кўрсаткичларини кузатиш материаллари.

14. Дарғом магистрал канали иншоотлари ва қирғоқларининг техник ҳолатини кузатиш материаллари.
15. Дарғом магистрал каналининг сув муҳофазаси зонаси ва қирғоқбўйи муҳофаза минтақасида амалга ошириладиган тадбирлар бўйича эксплуатацион материаллар.